

Рішення
разової спеціалізованої вченої ради ID 9739
про присудження ступеня доктора філософії

Здобувачка ступеня доктора філософії: Рачковська Ірина Володимирівна, 1985 року народження, громадянка України, освіта вища: закінчила у 2008 році Національний університет «Острозька академія» за спеціальністю: 031 Релігієзнавство. Працює на посаді: директора КЗ «Рівненський обласний центр народної творчості» Рівненської обласної ради. Виконала акредитовану освітньо-наукову програму «Релігієзнавство».

Разова спеціалізована вчена рада, утворена наказом Національного університету «Острозька академія» Міністерства освіти та науки України, м. Острог від «02» червня 2025 року № 54, у складі:

Голови разової

спеціалізованої вченої ради – Петрушкевич Марії Стефанівни, доктора філософських наук, доцента, завідувача кафедри філософії та культурного менеджменту Національного університету «Острозька академія».

Рецензентів –

Янковської Жанни Олександрівни, доктора філологічних наук, професора, професора кафедри філософії та культурного менеджменту Національного університету «Острозька академія»;

Карповця Максима Вячеславовича, кандидата філософських наук, доцента, директора Навчально-наукового інституту соціально-гуманітарного менеджменту

Національного університету «Острозька академія».

Офіційних опонентів –

Галайчука Володимира Васильовича, доктора історичних наук, доцента, професора кафедри етнології

Львівського національного університету імені Івана Франка;

Коберської Тетяни Ананіївни, кандидата філософських наук, доцента, доцента кафедри філософії та культурології Національного університету водного господарства та природокористування.

На засіданні 26 серпня 2025 року прийняла рішення про присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 03 Гуманітарні науки Рачковській Ірині Володимирівні на підставі публічного захисту дисертації «Архаїчні уявлення населення Полісся про смерть і метемпсихоз та їхня актуалізація в культурі» за спеціальністю 031 Релігієзнавство.

Дисертацію виконано у Національному університеті «Острозька академія» Міністерства освіти та науки України, м. Острог.

Науковий керівник: Кралюк Петро Михайлович, доктор філософських наук, професор, професор кафедри теорії та історії держави і права Навчально-наукового інституту права імені І. Малиновського Національного університету «Острозька академія».

Дисертацію подано у вигляді спеціально підготовленого рукопису. Дисертація виконана державною мовою. Робота містить наукові положення, нові науково обґрунтовані теоретичні та практичні результати, що мають істотне значення для розвитку у галузі філософських наук, а саме:

вперше:

– здійснено релігієзнавчий аналіз традиційних обрядів, пов'язаних із культом померлих та уявленнями населення Полісся про смерть;

– запропоновано розглядати обряди, пов'язані з уявленнями про смерть, не лише як етнографічні явища, але й релігійні, оскільки їхньою передумовою є релігійні культури;

– здійснено релігієзнавчий аналіз творів Лесі Українки «Лісова пісня», Тараса Шевченка «Тополя», «Русалка», «Лілея», Юліуша Словацького «Балладина», «Лілля Венеда», «Король-Дух» та Адама Міцкевича «Дзяди» в контексті архаїчних уявлень населення Полісся про смерть та метемпсихоз;

– упорядковано та систематизовано матеріали експедиційних досліджень фонду архівів нематеріальної культурної спадщини КЗ «Рівненський обласний центр народної творчості» Рівненської обласної ради, приватних архівів та доробків регіональних дослідників традиційної культури Полісся, що стосуються теми дисертаційної роботи;

– виявлено та здійснено релігієзнавчий аналіз форми прояву архаїчних уявлень мешканців Полісся про смерть та метемпсихоз, що класифікується як ритуальна жертва через традицію одягання могильного хреста;

– проведено оцінку стану побутування збережених регіональних елементів народних вірувань та їхню актуалізацію в культурному житті громад північних районів Рівненської області;

удосконалено:

– загальну концепцію уявлень мешканців Полісся про смерть та метемпсихоз через поданий системний огляд витоків, основоположних принципів та етапів їх розвитку у світогляді спільнот даного регіону;

– концепцію культурної дипломатії України і Польщі в контексті історико-культурного підходу до промоції окремих елементів культурної спадщини обох народів;

отримали подальший розвиток:

– етнографічні та релігієзнавчі студії, що стосуються народних вірувань на Поліссі, а також їх синтезу з християнськими засадами;

– підходи до розвитку національної ідентичності через збереження традиційної народної культури, формування культури пам'яті, популяризацію духовних цінностей народу;

– моделі формування духовної підтримки українців під час втрат та процесів горювання, зокрема в період російсько-української війни;

створено та реалізовано:

– процедуру внесення від Рівненської області до Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України Міністерства культури та стратегічних комунікацій України елементу НКС «Традиція наряджання могильних хрестів на Рівненському Поліссі» (Наказ № 234 від 04.05.2023 р.), облікова картка якого була підготовлена дисертанткою;

– ініціативи для формування заходів комеморації, заходи, пов'язані з культурою пам'яті, процесами горювання та втрат українців у зв'язку з військовими діями з боку агресора та сучасного геноциду українського народу. Серед них соціально-культурний авторський проект дисертантки «Культура пам'яті через традиції та мистецтво», в рамках якого протягом 2023 – 2024 рр. в Рівненській області та м. Києві було проведено ряд мистецьких перформансів «Хліб, який їдять після смерті» з метою привернення уваги до жінок із родин загиблих військовослужбовців Рівненської області через демонстрацію восьми видів поминального хліба та інтерпретацію інших поминальних обрядів, що стосуються уявлень про смерть мешканців Полісся;

– культурно-освітні заходи, дослідницькі студії щодо архаїчних уявлень про смерть та метемпсихоз мешканців Полісся у процесі реалізації плану охорони елементів НКС громадами-носіями «Традиції наряджання могильних хрестів на Рівненському Поліссі», «Традиція обряду Водіння Куста у с. Сварицевичі», а також виявлення нових елементів НКС, пов'язаних із культом померлих, похоронно-поминальними, офірними та оброковими ритуалами. Серед інших культурно-освітніх ініціатив дисертантки – діяльність Лабораторії «живої» спадщини КЗ «Рівненський обласний центр народної творчості» РОР, що передбачає методичну роботу з громадами щодо вивчення та дослідження нематеріальної культурної

спадщини, зокрема обрядовості, пов'язаної з уявленнями про смерть та культом померлих: традиції голосіння, Водіння Куста, наряджання могильних хрестів, обрядового поминального хліба тощо.

За змістом, структурою, обсягом та оформленням дисертація відповідає вимогам наказу МОН України № 40 від 12.01.2017 р. «Про затвердження вимог до оформлення дисертації» (зі змінами) та «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 44 від 12 січня 2022 року.

Здобувачка опублікувала 4 статті у фахових виданнях України. Також за темою роботи оприлюднено 4 додаткових публікації.

Зараховані статті за темою дисертації згідно вимог пунктів 8, 9 «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 44 від 12 січня 2022 року, містять обґрунтування отриманих наукових результатів відповідно до мети статті (поставленого завдання) та висновків. Всі наукові праці опубліковано в різних випусках (номерах) наукових видань та мають активний ідентифікатор DOI (Digital Object Identifier):

1. Рачковська І. В. Ідея метемпсихозу у творчості Тараса Шевченка, Лесі Українки та Юліуша Словацького. *Українська полоністика*. Том 22. № 1 (2024). С. 64–72. DOI: <https://doi.org/10.35433/2220-4555.22.2024.phyl-3>

2. Рачковська І. В. Культура пам'яті захисників крізь призму релігійного світогляду українців. *Культурологічний альманах*. № 1. 2024. С. 41–48. DOI: <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2024.1.5>

3. Рачковська І. Обряд Водіння Куста як прояв культу померлих на Поліссі. *Вісник Житомирського державного університету ім. Івана Франка. Філософські науки*. Вип. 2. 2024. С. 46–57. DOI: [https://doi.org/10.35433/PhilosophicalSciences.2\(96\).2024.46-57](https://doi.org/10.35433/PhilosophicalSciences.2(96).2024.46-57)

4. Рачковська І. В. Хліб, як форма метемпсихозу в релігійних уявленнях українців. *Освітній дискурс: збірник наукових праць*. Голов. ред. О. П. Кивлюк, Д. Б. Свириденко. Київ: ТОВ «Науково-інформаційне агентство “Наука-технології-інформація”», 2024. Випуск 51 (10–12). С. 101–111. DOI:10.33930/ed.2019.5007.51(10-12)-11

У дискусії взяли участь голова ради (Петрушкевич М.С.), рецензенти (Янковська Ж.О., Карповець М.В.), офіційні опоненти (Галайчук В.В., Коберська Т.А.) та висловили зауваження:

1. Робота містить певні орфографічні та стилістичні огріхи, які можуть бути легко виправлені, якщо п. Ірина буде готувати дослідження до книжкового видання, на що воно заслуговує при відповідному доопрацюванні. І щодо оформлення польових записів. Як правило, список польових записів та фондових і архівних матеріалів у роботі подають в кінці списку літератури та оформляють на них цифрові посилання, а не лише щоразу повні текстові. Це спростило б саму систему посилань.

2. У роботі наявна підміна понять «уявлення про смерть» та «культ предків». У темі зафіксоване «уявлення про смерть», натомість у роботі в основному авторка апелює до культу предків, що призводить до змістових неточностей, оскільки смерть в міфологічних уявленнях наших предків – це образ, а культ предків – це певні ритуально-обрядові дії, на яких акцентовано в роботі. Через це виникає певний дисонанс при формулюванні мети, визначенні об'єкту й предмету дослідження. Якщо вже говорити про дефініції, то у вступі пункт «Інформаційна база дослідження» мав би звучати як «Джерельна база дослідження».

3. На с. 68 дисертантка зазначає: «Незадобрені душі, згідно уявлень мешканців Полісся, мали окрему групу – ляки. Ляк – це не істота, а, швидше, поведінка душі...». Варто зазначити, що Ляк, як і Страх, Блуд, Смерть, Русалка і т. п., за законами анімізму у демонологічному та міфологічному світогляді – це саме міфологічний образ, дух (в даному випадку він набирає обрисів конкретної померлої людини), тому, як далі зазначено у роботі, він «ходить», «з'являється», його певними діями та словесними формулами «виганяють».

4. Деяке зміщення акцентів спостерігаємо у другому розділі, у якому йдеться про метемпсихоз та культ предків у творах Тараса Шевченка, Лесі Українки, Юліуша Словацького та Адама Міцкевича. Це зміщення спостерігаємо не стільки у предметі дослідження (фольклору певної місцевості та фольклоризму літератури як письменницького варіанту використання такого фольклору в авторській творчості, бо це явища послідовні, логічні й стосуються української словесності), скільки у тому, що зазначені митці не мали стосунку до чітко окресленої у темі й тексті місцевості, а саме поліських районів, де записувався й досліджувався емпіричний матеріал – Вараського, Сарненського, Рівненського. Окрім того, творчість цих письменників на с. 87 віднесено до періоду романтизму, але це не так, оскільки навіть творчість Лесі Українки – це вже неоромантизм, а перед тим уже був реалізм. Певним чином «пом'якшує» це зауваження компаративний підхід авторки до аналізу цих творів, здійснення порівнянь описаних міфологічних мотивів із тими, які записані у зазначеній місцевості. Тому цей компаративний підхід варто було б винести у назву розділу та підрозділів, а також він мав би прозвучати у висновках до розділу та загальних.

5. У дисертаційному дослідженні важливо детальніше обґрунтувати наявність ідеї метемпсихозу в християнській культурі й телеології, що обумовлює уявлення про переселення душі, її перебування в земному світі чи іншому зі світів. Так, у дисертації є згадка про переселення душі в пташку чи комаху (С. 33–34), але це не дає підстави вважати, що душа справді перероджується і перебуває в цьому матеріальному інобутті (як, наприклад, у буддизмі, індуїзмі, гностицизмі). Низка свідчень підтверджує, що душа має своє потойбічне життя (С. 36), але це не є доказом метемпсихозу. Не виключено, що метемпсихоз може набути в християнстві й релігійних практиках Полісся дещо іншого змісту, про що зазначає дослідниця, коли пише: «Хоча християнство і заперечує ідею переродження, переселення душі, але саме цей момент апелює до ідеї реінкарнації» (С. 39). Так чи так, важливо більш чітко й аргументовано показати, що метемпсихоз має місце в архаїчних уявленнях і релігійних культурах Полісся, розмежовуючи чи пов'язуючи його з такими суміжними поняттями як психе (ψυχή), астральне тіло, реінкарнація.

6. Важливою і цікавою частиною дисертації є інтерпретація поховальних і поминальних практик у руслі перформативної теорії. Зокрема, дисертантка доводить, що перформативний характер поминання передбачає залучення аудиторії – спільноти й середовища, у якій жила колись людина. Проте було би цінно, якби Рачковська І. В. поєднала «розігрування» самого ритуалу поховання покійника та наступних поминальних практик із більш глибокими архаїчними традиціями, що побутували в цьому регіоні. Важливість «розділити горе» з іншими є не тільки екзистенційним і психологічним бажанням пережити втрату, але й глибокою культурно-антропологічною практикою, де смерть когось у тісній спільноті є онтологічною втратою, певним «розривом» у цілісності буття. Зрештою, саме в горюванні спільнота перевіряється на цілісність і згуртованість. Ще важливіше системно показати, як церковна традиція увібрала й трансформувала архаїчні практики поминання, голосіння і чи завжди цього достатньо для функціонування колективу.

7. Доцільно системно окреслити зміст ключових понять, що є наскрізними у дисертаційному дослідженні, зокрема таких концептів, як «культура пам'яті», «меморальні практики», «комеморація», «культурна травма», «наративи пам'яті», що посилять концептуальну узгодженість та понятійну впорядкованість роботи. Важливим у цьому контексті є урахування їх семантичного наповнення, історичних трансформацій, локальних варіантів та

національно-культурної специфіки. Такий аналітичний крок сприяв би посиленню концептуальної узгодженості роботи. Особливо цінною видається можливість простежити тяглість згаданих понять і практик на теренах Полісся до сучасних форм меморіальності в контексті всеукраїнського культурного досвіду, зокрема у зв'язку з геноцидними травмами ХХ століття (голодомор, депортації) та нинішньою війною. Це дозволило б окреслити сучасні форми сакралізації втрати, механізми трансформації травматичного досвіду в національній ідентичності та розкрити сучасні модифікації традиційної та натовлогічної свідомості.

8. Попри наукову цінність проведеного релігієзнавчого аналізу архаїчних уявлень про смерть і метемпсихоз у контексті локальних традицій Західного Полісся, у роботі бракує чіткого розмежування між міфопоетичними нарративами, релігійними віруваннями та церковно-обрядовою практикою. Змішування дохристиянських і християнських уявлень іноді не супроводжується належною аналітичною інтерпретацією механізмів їхньої інтеграції або трансформації, що залишає відкритими деякі важливі методологічні питання щодо характеру синкретизму у народній релігійності Полісся. Потребує подальшої аргументації концепт ритуалу як механізму культурно-смыслового оформлення смерті, зокрема в аспекті трансформації травматичного досвіду у сакральну пам'ять. Уточнення даного аспекту сприятиме глибшому розумінню ролі ритуальної практики у формуванні колективної ідентичності та забезпеченні культурної тяглості. Було б доречним розширити ракурс дослідження за рахунок включення спроб сучасного богословського та релігієзнавчого рефлексування на тему смерті й пам'яті, зокрема у світлі загибелі військових та зниклих безвісти.

9. Варто підкреслити, що дослідниця вдало поєднала власний експедиційний досвід із текстовим аналізом, зокрема, із залученням літературних творів, що дало змогу реконструювати автентичні практики жалоби та горювання й здійснити їх фахову наукову систематизацію. Такий синтез польових даних і художніх джерел надає дослідженню комплексності та міждисциплінарної ваги. Водночас у дослідженні залишився недостатньо розкритим важливий аспект традиційної народної культури – візуальні уявлення про смерть у релігійному живописі, що дотично згадані у «практиці фольгової ікони». Танатологічна тема у її християнському прочитанні – сцени страстей Христових, усікновення голови Іоанна Хрестителя, Успіння Богородиці, а також алегоричні образи смерті – відіграє ключову роль у народному іконописі та стінному розписі сільських храмів. Ці сюжети не лише закарбовують есхатологічні уявлення, а й формують унікальний візуальний код сакралізації смерті, що заслуговує на глибше аналітичне опрацювання в межах порушеної теми.

10. У дисертації потрібно було би чіткіше окреслити територіальні межі дослідження. Авторка здебільшого оперує матеріалом із Західного Полісся (у широкому розумінні), зокрема з теренів Рівненщини. Водночас про різницю між Західним і Східним Поліссям, про традиції поліщуків поза межами України у роботі майже не йдеться.

11. Не завжди доречним є використання порівняльного матеріалу в дисертації. Наприклад, незрозуміло, для чого потрібно було апелювати до далеких від Полісся традицій ацтеків (С. 63–64), китайських мяо (С. 66) чи індійських кхондів (С. 67). У цій парадигмі й відомості з Північного Причорномор'я із попутним твердженням про вплив античної думки на свідомість українців (С. 37–38). Невдалою видається й інтерпретація образності «Лілеї» Шевченка крізь призму кармічної визначеності душі, властиву для східних релігійно-філософських візій. Народні уявлення та вірування поліщуків Західного Полісся значно природніше розглядати насамперед у порівнянні з традицією їхніх сусідів-волинян, а відтак у загальноукраїнському контексті. Якраз цього в дисертації, на жаль, недостатньо. Не зайвим було би звернення до монографій Олександра Котляревського («Про поховальні звичаї язичницьких слов'ян»), Романа Гузія («З народної танатології: карпатознавчі розсліди»), Валентини Сушко («Життя незкінченне: поховальна обрядовість українців Слобожанщини ХІХ–ХХІ ст.»), до статей Івана

Біньковського, Богдана Солопа, Володимира Галайчука про поховально-поминальну обрядовість волинян.

12. На с. 60 дисертації з покликанням на Світлану Кітову вказано на перші згадки про начебто поліський троєцький обряд «Водити Куста». Проте насправді у них ідеться про звичаї Золотої Орди. Згадка із «Софійського першого літопису» про поклоніння «кусту» стосується відвідин ставки Батия князем Михайлом і боярином Федором, а згадка з «Іпатіївського літопису» — відвідин князем Данилом ставки хана Куремси. Також не переконують твердження авторки про те, що троєцька «зелень» «є уособленням переродження померлих у рослини» (С. 61), що святвечірне «задобрювання» та «залякування» фруктових дерев для плодючості «це своєрідний міфологізований акт вимоги щодо померлих представників роду» (С. 61), що полтавський обряд «Тополі» це обряд поклоніння померлим (С. 63).

13. Висвітлюючи релігієзнавчі аспекти вірувань поліщуків, авторці треба обережніше апелювати до давніх хронологічних зрізів. Зокрема на с. 66 і 163 згадане явище матриархату, а на с. 40, 58, 82 та 171 ідеться про тотемізм, саме існування яких на теренах України дуже сумнівне. До хрещення і прийняття відповідної християнської поховальної традиції предкам українців – представникам черняхівської чи нехай навіть зарубинецької культур була властивіша кремація, а тому викликають сумнів твердження, що «померлого ховають у землю, щоб він міг постати з неї подібно до рослини – зерна» (С. 163) чи що «згідно уявлень про посмертне перебування душі та переродження її в рослину, на кладовищі садили дерево або кущ» (С. 76).

14. У дисертації часто трапляються покликання на праці Олександра Знойка (С. 50, 158, 159), Сергія Плачинди (С. 115), Галини Лозко (с. 116, 117, 181), Степана Наливайка (С. 149, 150, 154, 180, 181), Дмитра Базики (С. 114, 157, 158, 160). Вочевидь, варто було би критичніше сприймати наявні у них відомості. Наприклад, з етнографічним матеріалом ніяк не узгоджуються твердження про те, що «за давніми віруваннями, померлі піднімаються міфічним дубом на небо до своїх предків» чи що різдвяна ялинка уособлює пов'язане зі світом померлих Прадерево Всесвіту – символ зоряної Галактики (С. 50). Невідомо, на яких даних засноване твердження про культ Роду як «загальної божественної енергії», «духовної енергії Пращурів» вкупі з їхніми нащадками (С. 116). Не сприймаються всерйоз етимологія «гопака» від імені Крішни-Гопали (С. 149) чи пояснення слова «війна» як «Вій, на!» зі значенням пожертви підземному володарю пекла і нечистої сили на ім'я Вій (С. 158, 159). У науковій роботі некоректно використовувати термінологію про «Прав», «Яв» і «Нав» із не визнаної академічною науковою спільнотою надійним джерелом «Велесової книги», тим більше, що респонденти чітко вказують на іншу символіку числа «три» (С. 167).

Результати відкритого голосування:

«За» 5 членів ради,

«Проти» 0 членів ради.

На підставі результатів відкритого голосування разова спеціалізована вчена рада присуджує **Рачковській Ірині Володимирівні** ступінь доктора філософії з галузі знань **03 – Гуманітарні науки** за спеціальністю **031 – Релігієзнавство**.

Відеозапис трансляції захисту дисертації додається.

Голова разової спеціалізованої вченої ради

Марія ПЕТРУШКЕВИЧ

ПІЛП "С
ПІДТРЕП ЖУЮ
НАЧАЛЬНИК ВІДДІЛУ
КАДРІВ НАУ "ОА"

